

Jolanta Waszczuk

Szczególne formy testamentu w prawie włoskim

Zeszyty Prawnicze 7/1, 255-272

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JOLANTA WASZCZUK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

SZCZEGÓLNE FORMY TESTAMENTU W PRAWIE WŁOSKIM

I. WSTĘP

Testament, to pojęcie wieloznaczne. Może oznaczać czynność prawną jednostronną i odwoalną, przez którą spadkodawca rozporządza swoim majątkiem na wypadek śmierci jak i dokument o wysokim stopniu sformalizowania, który zawiera odpowiednie oświadczenie woli testatora. W pracy będzie występował w znaczeniu drugim.

Zarówno w prawie włoskim, jak i polskim wyróżniamy zwykle oraz szczególne formy testamentu. Zwykłymi formami w prawie włoskim są: testament notarialny publiczny i tajemny (*il testamento per atto di notaio è pubblico o segreto*) oraz holograficzny (*il testamento olografo*)¹. Prawo polskie także wyróżnia trzy formy testamentu zwykłego: holograficzny, notarialny i allograficzny². Szczególne formy testamentu w prawie włoskim są przewidziane w przypadku choroby zakaźnej, klęski publicznej, nieszczęścia (*malattia contagiosa, calamità pubbliche, infortunio*), podróży statkiem lub samolotem (*il testamento*

¹ Art. 601 c.c.: „Le forme ordinarie di testamento sono il testamento olografo e il testamento per atto di notaio. Il testamento per atto di notaio è pubblico e segreto”.

² Por. art. 949 k.c., art. 950 k.c., art. 951 k.c.

a bordo di nave o di aeromobile) oraz w przypadku wojskowych i osób z wojskiem współpracujących (*il testamento dei militari o di persone al seguito di forze armate*)³. Prawo polskie jako szczególne formy aktu rozporządzającego na wypadek śmierci przewiduje: testament ustny oraz rozporządzenia odebrane na pokładzie statku morskiego lub powietrznego, a także testamenty wojskowe⁴.

W opracowaniu tym będzie przedstawiona problematyka tylko szczególnych form testamentu, które są subsydiarne w stosunku do zwykłych form testamentu, tzn. istnieje możliwość sporządzenia ich, jeżeli testator wskutek zaistnienia szczególnych okoliczności jest pozbawiony możliwości sporządzenia testamentu w formie zwykłej.

³ Art. 609 c.c.: „Quando il testatore non può valersi delle forme ordinarie (601 e seguenti), perché si trova in luogo dove domina una malattia reputata contagiosa, o per causa di pubblica calamità o d'infortunio, il testamento è valido se ricevuto da un notaio, dal pretore o dal conciliatore del luogo, dal sindaco o da chi ne fa le veci, o da un ministro di culto, in presenza di due testimoni di età non inferiore a sedici anni. Il testamento è redatto e sottoscritto da chi lo riceve; è sottoscritto anche dal testatore e dai testimoni. Se il testatore o i testimoni non possono sottoscrivere, se ne indica la causa”; art. 611 c.c.: „Durante il viaggio per mare il testamento può essere ricevuto a bordo della nave dal comandante di essa. Il testamento del comandante può essere ricevuto da colui che lo segue immediatamente in ordine di servizio”; art. 616 c.c.: „Al testamento fatto a bordo di un aeromobile durante il viaggio si applicano le disposizioni degli artt. 611 e 615. Il testamento è ricevuto dal comandante, in presenza di uno o, quando è possibile, di due testimoni. Le attribuzioni delle autorità marittime a norma degli artt. 613 e 614 spettano alle autorità aeronautiche. Il testamento è annotato sul giornale di rotta (Cod. Nav. 772, 888)”; art. 617 c.c.: „Il testamento dei militari e delle persone al seguito delle forze armate dello Stato può essere ricevuto da un ufficiale o da un cappellano militare o da un ufficiale della Croce Rossa, in presenza di due testimoni; esso deve essere sottoscritto dal testatore, dalla persona che lo ha ricevuto e dai testimoni. Se il testatore o i testimoni non possono sottoscrivere, si deve indicare il motivo che ha impedito la sottoscrizione. Il testamento deve essere al più presto trasmesso al quartiere generale e da questo al Ministero competente, che ne ordina il deposito nell'archivio notarile del luogo del domicilio o dell'ultima residenza del testatore (art. 43)”.

⁴ Por. art. 952 k.c., art. 953 k.c., art. 954 k.c.

II. SZCZEGÓLNE FORMY TESTAMENTU W PRZYPADKU ZARAZY, KŁĘSKI ŻYWIOŁOWEJ ORAZ NIESZCZĘŚCIA

1. Zarys historyczny. Okoliczności, w których testament może być sporządzony

W historii prawa włoskiego szczególna forma testamentu na wypadek rozprzestrzeniania się zarazy lub choroby uważanej za zakaźną była po raz pierwszy zamieszczona w *Codice civile del Regno D'Italia* z 1865 roku obowiązującym w nowo zjednoczonym – 1861 r. – Królestwie Włoskim (początkowo bez Wenecji – 1866 r., i Rzymu – 1870 r.)⁵. Obecny *codice civile*⁶ z 1942 r. inkorporował przepisy dotyczące możliwości sporządzenia testamentu w szczególnych okolicznościach nieznacznie je modyfikując.

Malattia reputata contagiosa to choroba, która rozprzestrzenia się na większym terytorium⁷. Aby dopuścić sporządzenie testamentu w formie szczególnej nie jest konieczne, z wyjątkiem rozprzestrzeniającej się epidemii – zarządzenie środków ostrożności przez władzę administracyjną, takich jak: zamknięcie teatrów, szkół, obowiązkowe szczepienia ochronne⁸. Aby spadkodawca miał możliwość sporządzenia testamentu w formie szczególnej nie jest wymagane, aby sam zapadł na chorobę zakaźną – ważne, aby znajdował się w miejscu, gdzie ona panuje⁹.

⁵ Codice civile del Regno D'Italia, promulgato con regio decreto 25 giugno 1865; Art. 789 c.c. del Regno D'Italia: „Nei luogi in cui domini peste od altra malattia riputata contagiosa, è valido il testamento ricevuto in iscritto da un notaio o dal giudice o dal sindaco, o da chi ne fa le veci, o dal ministro del culto in presenza di due testimoni”.

⁶ Codice civile, regio decreto, 16 marzo 1942, n. 262. Approvazione del testo del codice civile (Pubblicato nella edizione straordinaria della G.U. n. 298, del 27 dicembre 1947); por. art. 609 c.c.; por. też art. 601 c.c.

⁷ Por. G. AZZARITI, *Le successioni e le donazioni*, Napoli 1990, s. 459; G. BRANCA, *Dei testamenti special. Della pubblicazione dei testamenti olografi e dei testamenti segreti*, Bologna-Roma 1988, s. 19 i n.

⁸ Por. G. BRANCA, *op. cit.*, s. 19 i n.

⁹ Por. G. AZZARITI, *op. cit.*, s. 459; G. BRANCA, *op. cit.*, s. 19.

Pojęcie *pubbliche calamità* należy rozumieć jako wszelkie klęski żywiołowe: trzęsienie ziemi, powódź, lawiny lub śnieżyce, które powodują izolację społeczeństwa, stan wojny, zawalenie się budowli, wykojenie pociągu¹⁰. Każdy stan klęski wprowadza nieporządek czasowy i sprawia, że stosunki między ludźmi są trudniejsze, co skutkuje tym, że trudniej znaleźć notariusza lub dwóch świadków pełnoletnich, umiejących pisać i czytać. Z tych też racji nie ma wątpliwości, że można uciec się do sporządzenia szczególnej formy testamentu, jednakże należy stosować wszystkie wymogi dotyczące aktu, sporządzonego podczas epidemii.

Infortunio to nieszczęśliwy wypadek lub cios dotyczący określonej osoby, który jest niebezpieczny dla jej życia i wyklucza możliwość sporządzenia testamentu przynajmniej w jednej z trzech zwykłych form¹¹.

W słowniku języka włoskiego *infortunio* zdefiniowane jest jako zdarzenie szkodliwe, gwałtowne, nieprzewidziane i nieprzewidywalne, które powoduje szkodę na ciele człowieka¹².

Każdy przypadek zaistnienia *infortunio*, który uprawnia do skorzystania ze zwykłej formy testamentu należy badać indywidualnie.

2. Podmioty biorące udział w sporządzeniu testamentu

Aby można było sporządzić testament w szczególnej formie potrzebna jest obecność testatora, dwóch świadków, którzy ukończyli 16 lat oraz osób przed, którymi testament może być sporządzony.

¹⁰ Por. G. BRANCA, *op. cit.*, s. 23; G. CRISCUOLI, s.v. *Testamento*, [w:] *Enciclopedia giuridica*, XXXI, Roma 1994, s. 17; TENZE, *Il testamento. Norme e casi*, Milano 1995, s. 125 i n.

¹¹ Por. G. AZZARITI, *op. cit.*, s. 459; G. BRANCA, *op. cit.*, s. 24; G. CRISCUOLI, *Il testamento*, *cit.*, s. 126; M. VASCELLARI, *Delle sucesioni testamentarie*, [w:] *Commentario breve al codice civile*, red. G. GIAN, A. TRABUCCHI, Milano 1997, s. 647 i n.

¹² Por. *Dizionario Garzanti della lingua italiana*, red. G. CUSATELLI, Milano 1973, s. 859; *Il nuovo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli*¹¹, red. M. DIGLIOTTI, L. ROSIELLO, Bologna 1983, s. 940.

Osobami upoważnionymi do tego, aby sporządzić przed nimi testament szczególny – mający moc aktu wiary publicznej są: **pretore*, **giudice conciliatore*, **sindaco* lub jego zastępca, oraz duchowny¹³. Osoby te są zrównane z notariuszem w prawie sporządzania przed nimi testamentu w formie szczególnej¹⁴.

W istocie osoby te sprawując jakieś funkcje publiczne, dają swoistego rodzaju gwarancje prawdziwości sporządzenia testamentu zgodnie z ostatnią wolą spadkodawcy w przypadku zaistnienia szczególnych okoliczności.

Testator w obecności dwóch świadków mających co najmniej 16 lat, powinien wyrazić ostatnią wolę przed jedną z wyżej wymienionych osób, która będzie zobowiązana zapisać jego ostatnią wolę oraz podpisać się pod nią¹⁵.

Zaskakującym jest, iż zarówno w doktrynie jak i orzecznictwie dopuszcza się, iż do sporządzenia testamentu wystarczy oświadczenie woli testatora wyrażone *expressis verbis* jak i zatwierdzenie testamentu przez spadkobiercę wcześniej sporządzonego, po uprzednim odczytaniu¹⁶.

Podobnie, jak w przypadku zwykłych form testamentu, osoba upoważniona do tego, aby sporządzający dokument wyraził przed nią swoją ostatnią wolę, po zakończeniu spisywania aktu jest zob-

¹³ L. BIGLIAZZI GERI, F. BUSNELLI, U. BRECCIA, U. NATOLI, *Diritto civile. Le successioni a causa di morte*, IV, Torino 1996. **il pretore del luogo* – urzędnik z upoważnienia pełniący funkcję sądową z zakresu prawa cywilnego w sprawach mniejszej wagi oraz prawa karnego za czyny o niskiej szkodliwości społecznej (kompetencje jego są ograniczone terytorialnie), **il conciliatore del luogo* – urzędnik miejski lub sądowy o funkcjach zarówno sędziego śledczego jak i sędziego podejmującego decyzje w różnych sprawach o ograniczonej istocie ekonomicznej, **il sindaco o a chi ne fa le veci* – osoba zarządzająca gminą, wyznaczona przez radę gminną lub jej zastępca.

¹⁴ M. VASCELLARI, *op. cit.*, s. 648.

¹⁵ Por. art. 609 c.c.; por. też G. AZZARITTI, *op. cit.*, s. 459; G. CRISCUOLI, *Il testamento*, cit., s. 126; inaczej G. BRANCA, *op. cit.*, s. 26.

¹⁶ G. AZZARITTI, *op. cit.*, s. 460; por. Cass. z 19.09.1924; por. też G. CRISCUOLI, s.v. *Testamento*, cit., s. 17.

wiązana przeczytać go na głos, w celu zweryfikowania, czy zapis jest tożsamy z wyrażoną przez testatora wolą. Ponadto zobowiązana jest do złożenia pod aktem swojego podpisu oraz dopilnowania, aby podpisy złożyli również testator oraz świadkowie¹⁷.

Jeśli testator lub świadkowie nie mogą podpisać się, osoba przed którą sporządzany jest testament, zobowiązana jest wskazać przyczynę braku podpisu pod aktem. W przypadku zaniechania zamieszczenia wzmianki testament jest nieważny chociażby istniała przyczyna usprawiedliwiająca brak podpisu¹⁸.

Zamieszczenie daty oraz miejsca sporządzenia aktu rozporządzającego majątkiem na wypadek śmierci jest konieczne ze względu na ograniczoną skuteczność szczególnej formy testamentu w czasie¹⁹.

3. Procedura postępowania z testamentem po śmierci spadkodawcy

Jeśli spadkodawca zmarł w ciągu 3 miesięcy od momentu, gdy ustala przyczyna, która uniemożliwiła sporządzenie aktu rozporządzającego na wypadek śmierci w formie zwykłej, osoba, przed którą testament sporządzono zobowiązana jest jak najszybciej złożyć go do depozytu w archiwum notarialnym miejsca, gdzie został napisany, a następnie archiwum zobowiązane jest przesłać dokument do Powszechnego Rejestru Testamentów – RGT²⁰.

¹⁷ Por. G. CRISCUOLI, *Il testamento*, cit., s. 126.

¹⁸ Cassazione civile sez. II, 17 giugno 1991 n. 6838: „è nullo il testamento pubblico il quale contenga soltanto l’attestazione del notaio che il testatore è impossibilitato a sottoscrivere l’atto per infermità, senza che risulti nell’atto stesso la menzione dell’analogia dichiarazione del testatore ricevuta dal notaio, come prescritto dall’art. 603, comma 3 c.c.”, *Successione Testamentaria. Testamento pubblico menzione delle formalità*, [w:] *CD Iuris Data. Giurisprudenza*, Milano 1997.

¹⁹ Por. G. BRANCA, *op. cit.*, s. 33.

²⁰ We Włoszech istnieje Powszechny Rejestr Testamentów (*Registro Generale Testamenti*). Działa on przy Ministerstwie Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości (*Ministero di Garanzia e Giustizia*) w Rzymie. RGT mieści się

III. SZCZEGÓLNE FORMY TESTAMENTU SPORZĄDZONEGO NA POKŁADZIE STATKU LUB SAMOŁOTU

1. Zarys historyczny. Okoliczności, w których testament może być sporządzony

W *codice civile del Regno D'Italia* była przewidziana szczególna forma testamentu w sytuacji podróży jakimkolwiek statkiem przez morze²¹. W *codice civile* z 1865 roku nie była znana – z przyczyn obiektywnych – szczególna forma sporządzania testamentu na pokładzie statku powietrznego. Dyspozycje dotyczące sporządzania testamentu na pokładzie statku powietrznego zostały wprowadzone w *codice civile* z 1942 roku, obowiązującym do dnia dzisiejszego. Przepis art. 616 c.c.²² umożliwiający sporządzanie testamentu na pokładzie samolotu odsyła do odpowiednich unormowań dotyczących testamentu sporządzonego na pokładzie statku morskiego.

w Biurze Centralnym Archiwum Notarialnego (*Ufficio Centrale degli Archivi Notarili*). W RGT muszą być zarejestrowane wszelkie testamenty, a więc także sporządzone w szczególnej formie. Muszą tam być również zarejestrowane wszelkie wyroki dotyczące testamentu, stwierdzające np. nieważność aktu rozporządzającego na wypadek śmierci. Zarejestrowanie nie jest formą podania istnienia testamentu do wiadomości publicznej. Każdy może skonsultować się z RGT w sprawie aktów rozporządzenia ostatniej woli, jednakże dopiero po śmierci zmarłego. Zamieszczenie wiadomości dotyczących testamentu w RGT nie ma żadnego wpływu na ważność i skuteczność testamentu.; por. G. CRISCUOLI, *Il testamento*, cit., s. 126.

²¹ Art. 791 c.c. del Regno D'Italia: „I testamenti fatti sul mare durante il viaggio saranno ricevuti a bordo dei vascelli, e d'altri testamenti della marina militare dall'uffiziale comandante il bastimento ed insieme dal commissario di marina, e in loro mancanza da quelli che ne fanno le veci. A bordo dei bastimenti di commercio possono essere ricevuti dal 'secondo' ed insieme dal capitano, o patrone, ed in loro mancanza da chi ne fa le veci. In tutti i casi questi testamenti debbono riceversi alla presenza di due testimoni maschi di maggiore età”.

²² Por. art. 616 c.c.

Znaczna część przepisów dotyczących testamentu sporządzonego w samolocie jest identyczna z uregulowaniami „morskimi”. Różnice między normami regulującymi sporządzenie testamentu na statku wodnym i pokładzie statku powietrznego są nieliczne²³.

Większość doktryny opowiada się, iż nie można sporządzać szczególnej formy testamentu podczas żeglugi rzecznej czy jeziornej²⁴. Jednakże w wypadkach nagłych (np. gdy ktoś ulegnie zawałowi lub udarowi podczas podróży) z racjonalnego punktu widzenia należy podróż przez morze (*viaggio per mare*) traktować ogólnie jako podróż przez wodę (*viagio per acqua*)²⁵.

Sporządzenie testamentu w formie szczególnej dopuszczalne jest tylko podczas lotu (*durante il volo*) i międzylądowań w pośrednich portach lotniczych (*durante gli scali intermedi*). Należy wykluczyć możliwość sporządzenia go, gdy samolot zatrzymał się przed podróżą oraz gdy przybył do miejsca przeznaczenia, gdzie nie wydaje się trudne spisanie zwykłej formy testamentu²⁶.

Szczególne uregulowanie dotyczące tejże szczególnej formy testamentu ma zastosowanie w jakimkolwiek samolocie. Forma ta jest dopuszczalna, gdy wewnątrz oprócz pilota znajduje się dostateczna liczba pasażerów, czy załogi, którzy mogliby być świadkami. Jeśli na po-

²³ M.in. z art. 616 c.c., 612 c.c., wynika, iż do sporządzenia testamentu na pokładzie statku morskiego konieczna jest obecność dwóch świadków, zaś do sporządzenia testamentu na pokładzie statku powietrznego wystarczy jeden świadek, jeśli nie ma możliwości, aby było ich dwóch; zgodnie z odesłaniem z art. 616 c.c. do art. 611 c.c. oraz art. 612 c.c., wynikałoby z art. 611 c.c., że kapitan statku może sporządzić testament przed tym, który jest jego zastępcą, jednakże w doktrynie jest prezentowane stanowisko, iż testament podczas podróży statkiem powietrznym może być sporządzony tylko przed kapitanem i nie jest przewidziana możliwość sporządzenia testamentu przez kapitana, por. G. CRISCUOLI, *Il testamento*, cit., s. 128.

²⁴ Por. G. CRISCUOLI, *Il testamento*, cit., s. 127; M.L. LOI, *Le successioni testamentarie*, Torino 1992, s. 278 i n.; M. VASCELLARI, *op. cit.*, s. 648.

²⁵ Por. G. AZZARITI, *op. cit.*, s. 461; G. CRISCUOLI, *Il testamento*, cit., s. 127; M.L. LOI, *op. cit.*, s. 279.

²⁶ G. BRANCA, *op. cit.*, s. 58.

kładzie znajdują się tylko dwa miejsca – dla pilota i pasażera – testamentu szczególnego nie można sporządzić, ponieważ wymagany jest przynajmniej jeden świadek. Wymóg ten należy do *essentialia negotii*.

2. Podmioty biorące udział w sporządzaniu testamentu

Testament może sporządzić każdy, kto znajduje się na pokładzie statku: członek załogi, z wyjątkiem kapitana, oraz pasażerowie, również nielegalni zbiedzy, chociaż byliby obcokrajowcami²⁷.

Testament w szczególnej formie na pokładzie statku morskiego można sporządzić przed kapitanem lub jego zastępcą, gdy głównodowodzący chce rozporządzić swoim majątkiem na wypadek śmierci lub jest niedysponowany²⁸. W każdym przypadku należy sprawdzić czy wśród pasażerów i załogi nie ma osoby posiadającej uprawnienia notarialne. W wypadku obecności notariusza na pokładzie wykluczone jest sporządzenie testamentu w szczególnej formie²⁹.

Prawo włoskie wymaga, aby przy sporządzeniu testamentu na pokładzie statku byli obecni dwaj świadkowie³⁰. Od powyższej zasady dopuszcza się jeden wyjątek, na mocy którego na pokładzie statku powietrznego można sporządzić testament w obecności jednego świadka pełnoletniego, jeżeli niemożliwe jest, aby było ich dwóch³¹. Jednakże, gdyby była możliwość powołania dwóch świadków a w procesie sporządzania testamentu uczestniczyliby tylko jeden świadek dokument byłby nieważny³².

²⁷ Por. 616 c.c., por. też G. BRANCA, *op. cit.*, s. 45 i n.; G. CRISCUOLI, *Il testamento*, cit., s. 127 i n.; M.L. LOI, *op. cit.*, s. 275, 279.

²⁸ Por. art. 611 c.c.

²⁹ G. BRANCA, *op. cit.*, s. 46.

³⁰ Art. 612 c.c.: „Il testamento ... è redatto in doppio originale alla presenza di due testimoni e deve essere sottoscritto dal testatore, dalla persona che lo ha ricevuto e dai testimoni ...”.

³¹ Por. art. 616 c.c.; por. też M.L. LOI, *op. cit.*, s. 280.

³² M. VASCELLARI, *op. cit.*, s. 650.

Kapitan lub jego zastępca zobowiązany jest zapisać wolę testatora wyrażoną zasadniczo w obecności dwóch świadków. Odbierający wolę spadkodawcy musi treść dokumentu zapisać, odczytać, złożyć własnoręczny podpis oraz dopilnować, aby testator i świadkowie złożyli pod aktem podpisy, zaś w przypadku niemożności złożenia paraf zobowiązany jest sporządzić adnotację o przyczynie braku podpisów. Osoby upoważnione są zobowiązane sporządzić testament w dwóch egzemplarzach oraz zamieścić wzmiankę o sporządzeniu aktu w dokumentach pokładowych, np. dzienniku żeglarskim³³.

3. Procedura postępowania z testamentem po śmierci spadkodawcy

Na wstępie należy zaznaczyć, iż zarówno forma jak i procedura sporządzania testamentu na pokładzie statku i samolotu są analogiczne. Przepisy prawa włoskiego³⁴ precyzują, iż kapitan zarówno statku morskiego jak i powietrznego zobowiązany jest dostarczyć jeden z dwóch egzemplarzy testamentu wraz z kopią adnotacji z dziennika pokładowego konsulatowi za granicą, a drugi – po

³³ G. BRANCA, *op. cit.*, s. 46, s. 58.

³⁴ Por. art. 616 c.c.; art. 613 c.c.: „Se la nave approda a un porto estero in cui vi sia un'autorità consolare, il comandante è tenuto a consegnare all'autorità medesima uno degli originali del testamento e una copia dell'annotazione fatta sul giornale di bordo ovvero sul giornale nautico e sul ruolo d'equipaggio. Al ritorno della nave nello Stato, i due originali del testamento, o quello non depositato durante il viaggio, devono essere consegnati all'autorità marittima locale insieme con la copia della predetta annotazione. Della consegna si rilascia dichiarazione, di cui si fa cenno in margine all'annotazione sopraindicata”; art. 614 c.c.: „L'autorità marittima o consolare locale deve redigere verbale della consegna del testamento e trasmettere il verbale e gli atti ricevuti al Ministero della difesa o al Ministero della marina mercantile, secondo che il testamento sia stato ricevuto a bordo di una nave della marina, secondo che il testamento sia statoricevuto a bordo di una nave della marina militare o di una nave della marina mercantile. Il Ministero ordina il deposito di uno degli originali nel suo archivio, e trasmette l'altro all'archivio notarile del luogo del domicilio o dell'ultima residenza del testatore”; por. G. BRANCA, *op. cit.*, s. 58.

powrocie do Italii – lokalnej władzy morskiej czy lotniczej. Gdyby kapitan nie złożył testamentu w konsulacie zobowiązany jest złożyć obydwie sporządzone dokumenty wraz ze wspomnianą adnotacją właściwym jednostkom władzy lokalnej. Władze te zobowiązane są sporządzić protokół z dostarczenia dokumentu, a następnie przesłać go właściwemu ministerstwu, które w swoim archiwum pozostawia jeden z oryginałów, zaś drugi przesyła do archiwum notarialnego miejsca zamieszkania lub miejsca ostatniego pobytu testatora.

IV. SZCZEGÓLNE FORMY TESTAMENTU WOJSKOWEGO

1. Zarys historyczny. Okoliczności, w których może być sporządzony testament wojskowy

Testament wojskowy (*testamentum militis*) jest najstarszą formą uregulowań szczególnych. Znany był już w prawie rzymskim, wprowadzono go za czasów Cezara, a rozbudowano za czasów Trajana³⁵.

W dziejach prawodawstwa włoskiego szczególna forma testamentu wojskowego o złagodzonych wymogach formalnych została po raz pierwszy wprowadzona w *Codice civile del Regno D'Italia* w 1865 roku³⁶.

We współczesnym prawie włoskim dopuszcza się sporządzenie tejże formy testamentu, gdy testator znajduje się w strefie operacji wojskowych lub w miejscu o przerwanej łączności albo w nie-

³⁵ Por. K. KOLAŃCZYK, *Prawo rzymskie*⁵, Warszawa 1997, s. 470; W. WOŁODKIEWICZ, M. ZABŁOCKA, *Prawo rzymskie. Instytucje*⁴, Warszawa 2005, s. 176.

³⁶ Art. 799 c.c. del Regno D'Italia: „Il testamento dei militari e delle persone impegnate presso l'esercito può essere ricevuto da un maggiore, o da qualunque altro ufficiale di grado uguale o superiore, o da un intendente militare o commissario di guerra, in presenza di due testimoni aventi le qualità voluta dall'articolo 791, il testamento sarà ridotto in iscritto, osservando quanto alle sottoscrizione ciò che è stabilito dall'articolo 794. Il testamento di militari appartenenti a corpi o posti staccati dall'esercito, può anche essere ricevuto dal capitano o da altro ufficiale subalterno che ne abbia il comando”.

woli³⁷. Nie jest istotne, na którym terytorium prowadzone są operacje wojskowe, dopuszcza się możliwość sporządzenia testamentu na terytorium zagranicznym, gdy są tam zakwaterowani żołnierze włoscy albo znajdują się tam jednostki zabezpieczające miejsca działań wojennych – w rzeczywistości oddziały te nie muszą znajdować się w stanie wojny³⁸.

Szczególna forma testamentu przewidziana jest nie tylko dla osób przynależnych do sił zbrojnych lub specjalnych służb, ale także dla osób cywilnych współpracujących z wojskiem.

Doniosłe znaczenie ma możliwość sporządzenia tejże formy aktu rozporządzającego na wypadek śmierci dla jeńców, którzy znajdują się na terytorium wroga bądź są internowani w państwie neutralnym. Sporządzenie przez nich testamentu uwarunkowane jest znalezieniem urzędnika włoskiego bądź kapelana na obcym terytorium³⁹.

2. Podmioty biorące udział w sporządzeniu testamentu

Prawo włoskie⁴⁰ enumeratywnie wymienia krąg osób uprawnionych do sporządzenia szczególnej formy testamentu wojskowego, który mogą sporządzić: osoby, będące członkami oddziału wojskowego albo służb pomocniczych w czasie wojny, żołnierze z oddziału lub też inne osoby przynależące do służb pomocniczych związanych z operacjami wojskowymi, które znajdują się w niewoli u wroga, osoby zakwaterowane albo przynależne do jednostki wojskowej za granicą zabezpieczające strefę działań wojennych,

³⁷ Art. 618 c.c.: „Nella forma speciale stabilita dall'articolo precedente possono testare soltanto coloro i quali, appartenendo a corpi o servizi mobilitati o comunque impegnati in guerra, si trovino in zona di operazioni belliche o sono prigionieri presso il nemico, e coloro che sono acquarterati o di presidio fuori dello Stato o in luoghi dove siano interrotte le comunicazioni ...”.

³⁸ G. BRANCA, *op. cit.*, s. 63.

³⁹ G. BRANCA, *op. cit.*, s. 63.

⁴⁰ Por. 618 c.c.

osoby zakwaterowane albo przynależne do jednostki wojskowej w kraju, w której została zerwana łączność z pozostałą częścią państwa. Ponadto we wszystkich wyżej wskazanych przypadkach tę szczególną formę testamentu mogą sporządzić osoby cywilne, będące w służbie sił zbrojnych. W literaturze włoskiej podejmowano próbę bliższego zdefiniowania osób współpracujących z siłami zbrojnymi, i tak do tej grupy zaliczono personel Czerwonego Krzyża, jak również korespondentów upoważnionych do relacjonowania poczynań wojennych⁴¹.

Podczas II wojny światowej uprawnieni do sporządzenia szczególnej formy testamentu wojskowego byli również partyzanci walczący w formacjach ruchu oporu⁴².

Włoski porządek prawny⁴³ przewiduje możliwość sporządzenia testamentu wojskowego przed ściśle określonymi osobami, tj. urzędnikiem sił zbrojnych, urzędnikiem Czerwonego Krzyża, kapelanem wojskowym, urzędnikiem Suwerennego Wojskowego *Zakonu Maltańskiego⁴⁴.

Przy sporządzeniu szczególnej formy testamentu wojskowego wymagana jest obecność dwóch świadków.

⁴¹ Por. G. BRANCA, *op. cit.*, s. 66; A. GENTILI, *Delle successioni testamentarie*, [w:] *Commentario al codice civile*, red. P. CENDRON, Torino 1991, s. 213; M. VASCELLARI, *op. cit.*, s. 650.

⁴² G. TAMBURRINO, s.v. *Testamento. Diritto privato*, [w:] *Enciclopedia del diritto*, XLIV, Milano 1995, s. 491 i n.

⁴³ Por. art. 617 c.c.

⁴⁴ Por. M.L. LOI, *op. cit.*, s. 280. *Zakon Maltański realizuje swoje cele poprzez niesienie pomocy humanitarnej, medycznej i duchowej chorym i biednym – tak w czasie wojny, jak i pokoju. Zastanawiające jest, jakie były powody, dla których włoski kodeks upoważnił również członków Zakonu Maltańskiego do tego, aby przed nimi składać ostatnie oświadczenie woli, tym bardziej, że jest podmiotem prawa międzynarodowego – państwem suwerennym, utrzymującym stosunki dyplomatyczne z wieloma państwami i organizacjami międzynarodowymi. Włoski ustawodawca zgodził się, aby oni występowali w roli osób urzędowych przy sporządzeniu szczególnej formy testamentu z uwagi na to, iż od 1834 r. siedzibą Suwerennego Rycerskiego Zakonu Maltańskiego jest Pałac Maltański przy via Condotti w Rzymie, który wraz z innymi posiadłościami zakonnymi ma status ekstraterytorialny.

Testator musi złożyć oświadczenie ostatniej woli przed urzędnikiem sił zbrojnych lub Czerwonego Krzyża albo przed kapelanem wojskowym w obecności dwóch świadków⁴⁵. Osoba, przed którą testator wyraża swoją ostatnią wolę jest zobowiązana utrwalić ją na piśmie⁴⁶. Po napisaniu aktu rozporządzającego na wypadek śmierci przez urzędnika jest on zobowiązany przeczytać go wszystkim obecnym. W testamencie należy wskazać miejsce oraz czas jego sporządzenia⁴⁷. Dokument musi być podpisany przez testatora, świadków i osobę, przed którą został sporządzony. Jeżeli testator lub świadkowie nie mogą podpisać się, w treści aktu musi być wskazana przyczyna, z powodu której brak autografu⁴⁸. W sytuacji, gdy testament nie jest spisany w formie dokumentu lub brakuje podpisu osoby urzędowej – testament jest nieważny⁴⁹. W odróżnieniu do szczególnych form testamentu sporządzonego na pokładzie statku czy samolotu testament wojskowy sporządzany jest w jednym, a nie dwóch egzemplarzach.

Należy wskazać, iż osobom, przed którymi można sporządzać szczególną formę testamentu może być dostarczony testament holograficzny, sporządzony przez żołnierza lub innych legitymowanych do odebrania tej szczególnej formy⁵⁰.

3. Procedura postępowania z testamentem po śmierci spadkodawcy

Przepisy prawa włoskiego regulują kolejne etapy postępowania z testamentem⁵¹. Testament musi być przesłany jak najszybciej

⁴⁵ Por. art. 617 c.c.

⁴⁶ G. CRISCUOLI, s.v. *Testamento*, cit., s. 18; TENŽE, *Il testamento*, cit., s. 129.

⁴⁷ G. CRISCUOLI, s.v. *Testamento*, cit., s. 18; M.L. LOI, *op. cit.*, s. 281.

⁴⁸ Por. art. 617 c.c.

⁴⁹ Art. 619 c.c.: „I testamenti previsti in questa sezione sono nulli quando manca la redazione in iscritto della dichiarazione del testatore ovvero la sottoscrizione della persona autorizzata a riceverla o del testatore ...”.

⁵⁰ Por. art. 117, 1.4-7-1938, n. 1415; por. też. G. CRISCUOLI, *Il testamento*, cit., s. 130; M.L. LOI, *op. cit.*, s. 280.

⁵¹ Por. art. 617 c.c.

przez tego, przed którym został sporządzony do jednostki kwatery wojskowej, która następnie przesyła go kompetentnemu ministerstwu – obecnie jest nim Ministerstwo Obrony⁵², które w dalszej kolejności przesyła tenże dokument do archiwum notarialnego miejsca stałego zamieszkania lub ostatniego pobytu testatora⁵³.

Również szczególna forma testamentu wojskowego ma skuteczność ograniczoną w czasie do 3 miesięcy. Bieg terminu rozpoczyna się od momentu, w którym testator powróci do miejsca, w którym będzie mógł sporządzić jedną za zwykłych form testamentu⁵⁴.

V. ZAKOŃCZENIE

W prawie włoskim szczególne formy rozporządzenia woli należą do testamentów publicznych, polskie uregulowanie w tej materii jest odmienne – mają one charakter dokumentu prywatnego⁵⁵. W obu porządkach prawnych szczególna forma testamentu ma charakter subsydiarny, została ustanowiona przez prawo, aby spadkodawca mógł rozporządzać na wypadek śmierci w sytuacji, gdy nie będzie możliwe sporządzenie testamentu w formie zwykłej. Testament w szczególnej formie można sporządzić w sytuacjach ściśle określonych przez prawo. Oba systemy prawne dopuszczają sporządzenia aktu w formie szczególnej, jeżeli spadkodawca nie ma możliwości skorzystania choćby z jednej z trzech form zwykłych.

Zarówno w prawie polskim, jak i włoskim testamenty te mają ograniczoną skuteczność w czasie, w naszym porządku prawnym

⁵² G. BRANCA, *op. cit.*, s. 70; A. GENTILI, *op. cit.*, s. 211; M.L. LOI, *op. cit.*, s. 281.

⁵³ Por. G. BRANCA, *op. cit.*, s. 70; G. CRISCUOLI, s.v. *Testamento*, cit., s. 17; TENŻE, *Il testamento*, cit., s. 129; M.L. LOI, *op. cit.*, s. 281.

⁵⁴ Por. art. 618 c.c.

⁵⁵ Por. M. PAZDAN, *Księga czwarta. Spadki*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*², II, red. K. PIETRZYKOWSKI, Warszawa 2000, s. 824; A. TRABUCCHI, *Istituzioni di diritto civile*, Milano 1995, s. 829; *Trattato di diritto privato*, VI, red. P. RESCIGNO, Torino 1982, s. 161.

wynosi ona 6 miesięcy, a we Włoszech 3 miesiące⁵⁶. Termin ten zaczyna swój bieg od ustania okoliczności, które uzasadniały niezachowanie zwykłego trybu, chyba że spadkodawca zmarł wcześniej.

Prawo polskie przewiduje możliwość sporządzenia aktu szczególnego w podobnych okolicznościach jak w prawie włoskim.

Przepisy włoskie w tym przypadku zawsze wymagają obecności trzech „grup” podmiotów: testatora, osoby, uprawnionej do odebrania ostatniej woli spadkodawcy na wypadek śmierci oraz świadków.

Testator – zarówno w prawie polskim, jak i włoskim – jeżeli znajdzie się w sytuacji, w której dyspozycje prawa dopuszczają sporządzenie testamentu w formie szczególnej, jest zobowiązany wyrazić swoją ostatnią wolę przed osobami upoważnionymi ustawowo. W prawie włoskim w każdej z trzech form testamentu szczególnego są legitymowane ściśle określone osoby urzędowe⁵⁷. W prawie polskim spadkodawca w przypadku obawy rychłej śmierci lub niemożności zachowania zwykłej formy wskutek szczególnej sytuacji, powinien oświadczyć swoją ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków, a więc pominięty został w tym konkretnym przypadku obowiązek sporządzenia testamentu przed osobą urzędową⁵⁸. Do odebrania ostatniej woli spadkodawcy na pokładzie statku morskiego lub powietrznego zarówno w prawie polskim jak i włoskim upoważnieni są kapitan statku lub jego zastępca⁵⁹. Przy testamencie wojskowym spadko-

⁵⁶ Art. 610 c.c.: „Il testamento ricevuto nel modo indicato dall’articolo precedente perde la sua efficacia tre mesi dopo la cessazione della causa che ha impedito al testatore di valersi delle forme ordinarie. Se il testatore muore nell’intervallo, il testamento deve essere depositato, appena è possibile, nell’archivio notarile del luogo in cui è stato ricevuto”; art. 615 c.c.: „Il testamento fatto durante il viaggio per mare, nella forma stabilita dagli art. 611 e seguenti, perde la sua efficacia tre mesi dopo lo sbarco del testatore in un luogo dove è possibile fare testamento nelle forme ordinarie”; por. art. 618 c.c. oraz art. 955 k.c.

⁵⁷ Por. art. 609 c.c.; art. 611 c.c., art. 616 c.c., art. 617 c.c.

⁵⁸ Por. art. 952§1 k.c.

⁵⁹ Por. Art. 611 c.c.; art. 616 c.c.; ar. 953 k.c.

dawca może oświadczyć swoją ostatnią wolę ustnie przed sędzią wojskowym lub tylko w obecności dwóch lub trzech świadków jednocześnie obecnych, w zależności od tego czy testator umie pisać czy też nie umie pisać. W razie obawy rychłej śmierci spadkodawcy albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności sporządzenie testamentu w sposób wyżej opisany nie jest możliwe spadkodawca może oświadczyć swą ostatnią wolę ustnie wobec dwóch świadków, chociażby niejednocześnie obecnych⁶⁰. W prawie włoskim testament wojskowy może być sporządzony tylko przed ściśle określonymi osobami, pełniącymi funkcje publiczne⁶¹.

W omawianych porządkach prawnych zupełnie inaczej wygląda proces stwierdzenia treści testamentu. W prawie włoskim bezpośrednio po złożeniu oświadczenia na wypadek śmierci osoba, przed którą została wyrażona ostatnia wola zobowiązana jest do utrwalenia jej na piśmie, a następnie do przeczytania treści aktu w celu zweryfikowania zgodności zapisu z wyrażoną wolą. Po odczytaniu treści rozporządzenia osoba, przed którą spadkodawca wyraził ostatnią wolę powinna podpisać się pod testamentem oraz dopilnować, aby parafy zostały złożone także przez testatora oraz świadków⁶².

W prawie polskim w przypadku testamentu ustnego możliwe jest stwierdzenie jego treści na dwa sposoby. Pierwszym ze sposobów jest spisanie oświadczenia spadkodawcy wraz z podaniem miejsca i daty sporządzenia aktu przed upływem roku od złożenia ostatniej woli spadkodawcy⁶³. Drugim ze sposobów jest sądowe stwierdzenie treści testamentu⁶⁴.

W obu porządkach prawnych szczególne formy testamentu zostały uregulowane w kodeksie cywilnym. W ustawodawstwie polskim w kwestii testamentu wojskowego, kodeks zawiera tylko usta-

⁶⁰ Por. § 3.1-2 Rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych (Dz.U. Nr 7, poz. 38).

⁶¹ Por. art. 617 c.c.

⁶² Por. art. 609 c.c.; art. 612 c.c.; art. 617 c.c.

⁶³ Por. art. 952 § 2 k.c.

⁶⁴ Por. art. 952 § 3 k.c.

wową delegację dla Ministra Obrony Narodowej, który w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości jest zobligowany do wydania rozporządzenia w tej sprawie.

PARTICULAR FORMS OF A TESTAMENT IN THE ITALIAN LAW

Summary

This article presents a composite regulation regarding particular forms of a testament in the Italian law including its similarities and differences to the Polish law. It discusses the permissibility of drawing up a testament in a particular form. It also presents the process of its drawing up including the persons engaged therein and the procedure of confirming its content. The legal nature of the act *a mortis causa* is analysed in both legal systems, underlining the subsidiary character of the particular form of a testament and its limited time effect.